
WSCHODNI ROCZNIK HUMANISTYCZNY
TOM XX (2023), №1
s. 91-108
doi: 10.36121/akwasniewska.20.2023.1.091

Aleksandra Kwaśniewska
ORCID 0000-0001-8160-564X
(Uniwersytet Jagielloński)

Senatorowie i szlachta wobec planów Władysława IV przed sejmem w 1646 r.

Streszczenie: Głównym powodem zwołania sejmu z 1646 r. było dążenie Władysława IV do uzyskania zgody na realizację planów wojny z Chanatem Krymskim i Portą Ottomańską. W legacji na sejmiki znalazły się argumenty mające wzbudzić w szlachcie poczucie zagrożenia ze strony chana i sultana. Herbowi nie byli jednak przychylnie nastawieni do zamysłów monarchy. Niemniej warto zauważyć, że panowie bracia w większości nie negowali potrzeby obrony granic, a ich reprezentanci mieli przedstawić na sejmie pewne koncepcje dotyczące bezpieczeństwa Rzeczypospolitej. Należy również podkreślić, że stosunek szlachty wobec kwestii tatarskiej nie był jednolity. Za obecny stan państwa sejmiki w większości przypadków obciążały senatorów rezydentów oraz cudzoziemców przebywających na dworze. Posłowie mieli zachować należyty szacunek wobec monarchy, niemniej polecono im wyrazić niepokój o przestrzeganie praw ustrojowych polsko-litewskiego państwa.

Słowa kluczowe: Sejm, sejmiki szlacheckie, Władysław IV Waza, Polsko-tureckie relacje, Rzeczpospolita w I. połowie XVII wieku

The attitude of senators and nobility towards the plans of Władysław IV before the Sejm's session of 1646.

Annotation: The main reason for convening the Parliament of 1646 was Władysław IV's desire to obtain consent for his plans for a war with the Crimean Khanate and the Ottoman Porte. The writs to the regional assemblies contained arguments intended to arouse in the nobility a sense of threat from the Khan and the Sultan. Nobility, however, was not favourable of the monarch's plans. Nevertheless, it is worth noting that the nobility mostly did not negate the need to defend the borders, and their representatives were to present certain concepts regarding the security of the Commonwealth during the Sejm's session. It should also be emphasized that the attitude of the nobility towards the Tatar issue was not uniform. In most cases, the regional assemblies blamed resident senators and foreigners staying at court for the current state of the state. The deputies were supposed to show due respect towards

the monarch, but they were instructed to express concerns about the compliance with the constitutional laws of the Polish-Lithuanian state.

Keywords: Sejm, nobility assemblies, Władysław IV Vasa, Polish-Lithuanian Commonwealth in 1st half of 17th century, Polish-turkish relations

Od ok. 1637 r. wśród szlachty coraz częściej zaczęły pojawiać się nieprzychylnie opinie wobec polityki Władysława IV. Wszelkie inicjatywy dworu (m.in. zamiar utworzenia Kawalerii Niepokalanego Poczęcia NMP, czy próby sprowokowania wojny ze Szwecją w 1639 r.) były interpretowane przez panów braci jako dążenie do wzmocnienia władzy królewskiej kosztem szlacheckich wolności¹. Nie inaczej było w 1645 r., kiedy ujawniono plany monarchy zmierzające do konfrontacji z Chanatem Krymskim i Portą Otomańską. Pomimo wyraźnej niechęci herbowych, monarcha konsekwentnie dążył do konfliktu, mając nadzieje, że ostatecznie uda mu się przeforsować swoje zamysły na sejmie. Chcąc to osiągnąć w pierwszej kolejności musiał uzyskać aprobatę sejmików i uspokoić obywateli obawiających się wojny i związanych z nią ciężarów. Zainteresowanie badaczy dziejów sejmem z 1646 r. sięga drugiej połowy XIX w. Jako pierwszy jego przebieg przedstawił Karol Szajnocha². W tym czasie ukazała się także fundamentalna rozprawa dotycząca wojennych planów króla, autorstwa Wiktora Czermacka³. W tym miejscu należy wspomnieć również o pracy Ludwika Kubali, który opublikował biografię kanclerza wielkiego koronnego Jerzego Ossolińskiego⁴. Reprezentanci starszej historiografii, mając do dyspozycji instrukcje sejmików koronnych oraz niektórych litewskich, wyrazili przekonanie o zdecydowanym sprzeciwie szlachty wobec poczynań Władysława IV⁵. W następnych latach rozszerzono badania dotyczące tych obrad, co stało się za sprawą przede wszystkim Henryka Wisnera, prezentującego stanowisko sejmików litewskich⁶, Rafała Wolskiego, ukazującego postawę mazowieckich zgromadzeń⁷, a także Artura Goszczyńskiego, który omówił opinię

¹ R. Kołodziej, *Pierwszy sejm z 1637 roku*, Toruń 2004, s. 6; J. Dziegielewski, *Magnaci – członkowie elity posiadający możliwość skutecznego wpływu na decyzje organów władzy Rzeczypospolitej*, [w:] *Honestas et turpitud. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI-XVIII wieku*, red. E. Dubas-Urwanowicz, M. Kupczewska, K. Łopatecki, J. Urwanowicz, Białystok 2019, s. 49.

² K. Szajnocha, *Dwa lata dziejów naszych 1646, 1648. Opowiadania i źródła*, t. 1: *Polska w roku 1646*, Lwów 1865.

³ W. Czermak, *Plany wojny tureckiej Władysława IV*, Kraków 1895 (reprint: Oświęcim 2019).

⁴ L. Kubala, *Jerzy Ossoliński*, t. 2, Lwów 1883.

⁵ K. Szajnocha zaprezentował swoje ustalenia na podstawie instrukcji proszowickiej, sandomierskiej, średzkiej i prawdopodobnie wiszniejskiej. K. Szajnocha, *Dwa lata dziejów naszych...*, s. 77-80. L. Kubala opierał się na spostrzeżeniach Szajnochy i za nim przytoczył następującą opinię: „Wszystkie znane dotychczas instrukcje zalecały posłom: nie zezwalać na wojnę, wykryć jej sprawców, żądać wypuszczenia zaciągów, wysłać posła do Turcji z upewnieniem pokoju, wypłacić Tatarom zaległe upominki”. Cyt. za: L. Kubala, *Jerzy Ossoliński...*, s. 69-70. Na ustaleniach Szajnochy opierał się także W. Czermak, który uzupełnił je o wnioski z tekstu instrukcji sejmików województwa wileńskiego, powiatów trockiego, słonimskiego, wilkomirskiego, braclawskiego, grodzieńskiego oraz Księstwa Żmudzkiego W. Czermak, *Plany wojny tureckiej...*, s. 174.

⁶ H. Wisner, *Litwa wobec planów wojny tureckiej Władysława IV. Rok 1646*, „Kwartalnik Historyczny”, 1978, t. 85, s. 255-268.

⁷ R. Wolski, *Sejmiki mazowieckie wobec planów wojny tureckiej Władysława IV w 1646 roku*, „Wieki Stare i Nowe”, 2018, t. 13, s. 52-66. W tymże artykule znajduje się wykaz innych prac poświęconych planom

Kijowian wobec królewskiej instrukcji przed sejmem z 1646 r.⁸. Prace te przyniosły ważne wnioski, niewątpliwie zachęcające do dalszych kwerend i analiz. Wspomniani historycy dowiedli, iż stanowisko szlachty wobec planów wojny z Rzeczypospolitą z Portą i Chanatem nie było jednolite. Oprócz wspomnianych studiów należy zauważyć, iż problem stosunku sejmików do wojny z sułtanem i jego krymskim lennikiem w epoce staropolskiej uwzględniono także w niektórych monografiach sejmikowych oraz w pracach obejmujących to zagadnienie prezentowane na przestrzeni dłuższego okresu⁹. Pomimo licznych opracowań wymaga ono jednak dalszych badań.

Celem niniejszego artykułu jest uzupełnienie wyników studiów historyków podejmujących problem instrukcji sejmikowych uchwalonych przed sejmem z 1646 r. ze szczególnym uwzględnieniem poglądów szlachty wobec propozycji królewskiej. Kwestią najważniejszą była jej postawa wobec wojennych poczynań władcy. Problem ten stanowi główną oś pracy. Zagadnienie stosunku sejmików do polityki wewnętrznej dworu ujęto zdawkowo (oprócz kwestii zadośćuczynienia Litwinom za utratę Trubecka, która była traktowana priorytetowo przez Litwinów), ponieważ sprawy z tym związane były obecne w przestrzeni publicznej od dłuższego czasu i nie stanowiły głównego przedmiotu zainteresowania parlamentarzystów. W czasie obrad sejmowych pojedynczy posłowie zauważali ten problem, niemniej ich głosy ginęły pod nawałem spraw związanych z kwestią Trubecczyny oraz egzorbitancjami przywoływanymi przez parlamentarzystów z powodu, jak mniemano znieważenia przez dwór praw i wolności szlacheckich¹⁰. Na ukazanie postaw szlachty przed sejmem z 1646 r. pozwoliły instrukcje sejmikowe, które stanowią podstawę źródłową artykułu¹¹.

wojny tureckiej Władysława IV.

⁸ A. Goszczyński, *Instrukcja sejmiku województwa kijowskiego na sejm 1646 r.*, „Przegląd Historyczny”, 2022, t. 113, nr 3, s. 487–518.

⁹ Z. Trawicka, *Sejmik województwa sandomierskiego w latach 1572–1696*, Kielce 1985, s. 85; A. Filipczak-Kocur, *Sejmik sieradzki za Wazów (1587–1668)*, Opole 1989, s. 84–85; M. Ujma, *Sejmik lubelski 1572–1696*, Warszawa 2003, s. 100–101; J. Ternes, *Sejmik chełmski za Wazów (1587–1668)*, Lublin 2004, s. 141–143; K. Mazur, *W stronę integracji z Koroną. Sejmiki Wołynia i Ukrainy w latach 1569–1648*, Warszawa 2006, s. 319. Informacje na temat sejmików z 1646 r. zob. J. Dziegielewski, *Izba poselska w systemie władzy Rzeczypospolitej w czasach Władysława IV*, Warszawa 1992, s. 33, 39–40, i in.

¹⁰ Świadczy o tym treść diariuszy sejmowych zachowanych licznie dla obrad z 1646, zob. *Chronologia sejmów Rzeczypospolitej Obojga Narodów (1569–1793)*, red. L.A. Wierzbicki, D. Kupisz, Warszawa 2020, s. 144–145.

¹¹ *Архив Юго-западной России, издаваемый временной комиссией для разбора древних актов, состоящей при Киевском, Подольском и Волыньском генерал-губернаторе* (dalej: АЮЗР) ч. 2: *Постановления дворянских провинциальных сеймов, в Югозападной России*, т. 1, ред. Н.Д. Иванюшев, Киев 1861; *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie* (dalej: AGZ), t. 20: *Lauda sejmikowe*, t. 1: *Lauda wiszeńskie 1572–1648*, oprac. A. Prochaska, Lwów 1909; *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum Ziemskiego we Lwowie*, t. 24: *Lauda sejmikowe halickie 1572–1695*, oprac. tenże, Lwów 1931; *Akta sejmikowe województwa krakowskiego* (dalej: ASWK), t. 2: *1621–1648*, wyd. A. Przyboś, Kraków 1953; *Akta sejmikowe ziemi chełmskiej 1572–1668* (dalej: ASZCh), oprac. W. Bondyra, H. Gmiterek, J. Ternes, Lublin 2013; *Akta sejmikowe województwa bęlskiego. Lata 1572–1655* (dalej: ASWB), wyd. M. Zwierzykowski, R. Kołodziej, Kraków 2020; *Akta sejmikowe województwa lubelskiego 1633–1668* (dalej: ASWL), oprac. H. Gmiterek, Lublin 2021. W artykule wykorzystano instrukcję sejmiku średzkiego, sieradzkiego, łęczyckiego, sejmiku generalnego Księstwa Mazowieckiego, ziem czerskiej, różańskiej, warszawskiej, wiskiej, województwa płockiego. Ponadto instrukcję proszowicką, opatowską, lubelską, halicką, wiszeńską, bęlską, księstw zatorskiego i oświęcimskiego, kijowską, czernihowską, sejmiku generalnego Prus Królewskich, brasławską, lidzką,

Niechętna królowi reakcja parlamentarzystów wobec rozpoczęcia (z początkiem maja 1646 r.) przygotowań wojennych do konfliktu z Portą zmusiła monarchę do deklaracji, oczywiście pozornej, że nie zamierza podejmować agresywnych działań wobec sułtana, a wszelkie działania dworu są jedynie wymierzone przeciwko Tatarom¹². Ponadto Władysław IV zagwarantował, iż nie będzie czynić uszczerbku prawom oraz, co najważniejsze, że przyspieszy termin obrad, jeśli senatorowie uznają to za konieczne¹³. W rzeczywistości deklaracje te były bez pokrycia i służyły jedynie przekonaniu senatorów, że król ma na względzie wolę obywateli. Kolejna – jak sądzę – gra pozorów ze strony monarchy miała miejsce podczas łobzowskiej rady senatu z 18 lipca. Podjęta wówczas próba konsultacji z członkami izby wyższej miała unocznąć szlachcie, iż władca nie podejmuje decyzji samodzielnie, a czyni to w oparciu o opinię dostojników. Spotkanie w Łobzowie ma duże znaczenie dla opisywanego problemu, ponieważ w jego trakcie zapadły szczegółowe decyzje dotyczące terminu przyszłego sejmiku. Ustalono, że miały się one rozpocząć 25 października¹⁴. Ponadto W. Czermak podkreślił, że dopiero wydarzenia mające miejsce podczas wspomnianej rady zmusiły Władysława IV do zmiany przekonania, iż uda mu się sprowokować wojnę przed rozpoczęciem sejmiku¹⁵. Wówczas opór senatorów zmusił monarchę do deklaracji, iż nie podejmie żadnych kroków bez zgody stanów. Obecna w społeczeństwie szlacheckim niechęć do zamysłów władcy nie była jedynym hamulcem dla króla, zmagał się on się bowiem z problemem braku funduszy oraz niewystarczającym poparciem ze strony państw, w których upatrywał sojuszników.

Władysław IV nie negował konieczności zwołania sejmiku, jednakże jeszcze w połowie lipca liczył, że wojna rozpocznie się przed jego rozpoczęciem. W takiej sytuacji parlamentarzyści zostaliby zmuszeni do podjęcia decyzji umożliwiających prowadzenie konfliktu. O planach zwołania walnego zgromadzenia przez monarchę świadczył zarówno termin sporządzenia deliberatoriów (widnieje na nich data 12 lipca)¹⁶, jak i treść propozycji, która została przygotowana na łobzowską radę senatu. Znajdowały się w niej dwa pytania *stricte* dotyczące przyszłego sejmiku. Król oczekiwał od członków izby wyższej opinii na temat zwołania walnych obrad w terminie wcześniejszym, niż zostało to określone w prawie oraz ich miejsca i materii¹⁷.

wileńską, wilkomirską, grodzieńską, kowieńską, trocką, smoleńską, nowogródzką, słonimską, wołkowską, brzesko-litewską, mińską oraz Księstwa Żmudzkiego.

¹² *List od panów senatorów i szlachty wielkopolskiej do pana wielkiego kanclerza koronnego z Poznania, 1646*, Biblioteka Książąt Czartoryskich – Muzeum Narodowe w Krakowie (dalej: B.Czart.), rkps 140, k. 441–441v; *Kopia listu jm. pana wojewody poznańskiego do jm. pana wojewody krakowskiego, 1646*, tamże, k. 351; W. Czermak, *Plany wojny tureckiej...*, s. 136–137.

¹³ Władysław IV Waza do Jerzego Tyszkiewicza z Warszawy 16 czerwca 1646 r., B.Czart., rkps 140, k. 115–115v.

¹⁴ A.S. Radziwiłł, *Pamiętnik o dziejach w Polsce*, oprac. A. Przyboś, R. Żelewski, t. 2: 1637–1646, Warszawa 1980, s. 502.

¹⁵ W. Czermak, *Plany wojny tureckiej...*, s. 152.

¹⁶ Władysław IV Waza do Aleksandra Ludwika Radziwiłła z Krakowa 12 lipca 1646 r., B.Czart., rkps 140, k. 119.

¹⁷ *Punkta ichm. panom senatorom do konsultacji jutrzejszej od KJM. podane przez pana kanclerza Jerzego z Ossolina rozestane w Krakowie na koronacji królewskiej JejM. Ludwiki, 17 lipca 1646*, tamże, k. 121.

Królewskie listy deliberatoryjne rozpoczynały się od podkreślenia, iż władca zawsze przestrzegał prawa dotyczącego częstotliwości zwoływania sejmów. O przyczynie przyspieszenia terminu obrad napisano krótko, w dwóch zdaniach zwracając uwagę na potrzeby państwa wynikające z nieuchwalenia konstytucji w poprzednim roku. Wskazano również na zagrożenie zewnętrzne Rzeczypospolitej oraz problem zapłaty zaległego żołdu¹⁸. Król nie czekał na senatorskie odpowiedzi. Kwestia organizacji sejmu została już omówiona podczas łobzowskiej rady senatu, wobec czego ich opinia nie miała większego znaczenia. Dla Władysława IV ważniejsze było zdanie członków izby wyższej na temat spraw, które należałoby poddać pod obrady sejmików. Z odnalezionych responsów wynika, iż adresaci deliberatoriów zwracali uwagę głównie na problemy związane z wojennymi planami monarchy, obroną państwa oraz obecnością cudzoziemskich żołnierzy w Rzeczypospolitej¹⁹. Warty wyodrębnienia jest odpowiedź arcybiskupa gnieźnieńskiego Macieja Łubieńskiego, który odmiennie od pozostałych senatorów zaproponował, by przyszłe obrady odbyły się „sine solennitibus”²⁰. W wiadomości panującego do przedstawicieli izby wyższej znajdowała się prośba o przedstawienie szlachcie wykładni, iż priorytetem monarchy jest dobro Rzeczypospolitej²¹. Władysław IV zwyczajowo apelował także o wybór takich posłów, którzy przedkładałoby potrzeby państwa ponad partykularne interesy²². Opozycyjne nastroje król starał się tonować obietnicami łask²³.

Uniwersał sejmowy wystawiono dnia 25 lipca. Zgodnie z jego treścią termin sejmików przedsejmowych ustalono na 13 września. Sejmiki generalne miały obradować 5 października w Koronie i Prusach oraz 15 października w Słonimiu²⁴. Za przygotowanie legacji odpowiadał podstoli sandomierski Stanisław Skarszewski, regent kancelarii większej królewskiej²⁵. Instrukcję rozpoczęto od zaakcentowania -oddania monarchy względem narodu oraz podkreślenia istotnej roli szlachty w zarządzaniu państwem²⁶. Przekaz ten miał być odpowiedzią na zarzuty wobec króla o odpowiedzialność za rozejście się sejmu z 1645 r. bez powzięcia uchwał. Ze względu na nierozwiązanie ważnych dla państwa spraw podczas tych obrad, sejmikom zakomunikowano, że oprócz problemów przedstawionych w dokumencie władca życzy sobie także wzięcia pod rozwagę kwestii

¹⁸ Władysław IV do NN z Krakowa 12 lipca 1646 r., Archiwum Państwowe w Gdańsku (dalej: APGd), sygn. 300, 29/127, k. 82v.

¹⁹ Mikołaj Wojciech Gniewosz do Władysława IV Wazy, b.m., b.d.d, sierpień 1646 r., B.Czart., rkps 140, k. 163-165v; Stanisław Lubomirski do Władysława IV Wazy, b.m., b.d.d., 1646 r., tamże, k. 333-333v.

²⁰ Maciej Łubieński do Władysława IV Wazy, b.m., b.d.d, 1646 r., tamże, k. 339.

²¹ Władysław IV Waza do senatorów z Niepołomic 28 lipca 1646 r., tamże, k. 139-139v.

²² Władysław IV Waza do Tarnowskiego [Karola Teodora?], b.m., 25 lipca 1646 r., tamże, k. 131-131v.

²³ Władysław IV Waza do Aleksandra Ludwika Radziwiłła z Jarosławia 8 sierpnia 1646 r., tamże, k. 151-151v.

²⁴ Władysław IV Waza do NN z Krakowa 25 lipca 1646 r., APGd 300, 29/127, k. 82-82v; Władysław IV Waza do Jana Działyńskiego z Krakowa 25 lipca 1646 r., B.Czart., rkps 140, k. 133-133v; Władysław IV Waza do Aleksandra Ludwika Radziwiłła z Jarosławia 8 sierpnia 1646 r., k. 151-151v.

²⁵ Regest 190/212, [w:] *Sumariusz Metryki Koronnej. Księga Wpisów MK 187 z Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie*, oprac. A. Korczyński, W. Krawczuk, Warszawa 2020, k. 183. W żadnej z odnalezionych wersji legacji nie znajduje się data jej sporządzenia. *Chronologia sejmów...*, s. 144.

²⁶ Instrukcja królewska 1646 r., Biblioteka Jagiellońska, rkps 49, s. 133.

przedłożonych szlachcie przed poprzednim sejmem. Główną część legacji rozpoczęto od sprawy- uwolnienia Rzeczypospolitej od konieczności uiszczania upominków Tatarom. Postulat ten argumentowano tym, iż sułtan Ibrahim I nie wywiązuje się z umów dotyczących powstrzymania najazdów swoich lenników na polsko-litewskie państwo²⁷. Król nie wspominał przy tym o planach sprowokowania konfliktu z Portą, niemniej, jak zauważył R. Wolski, jego zamiary były widoczne w sposobie prezentowania aktualnej sytuacji międzynarodowej²⁸. Monarcha usiłował zmienić niechętną postawę szlachty wobec wojny z Półksiężycem przedstawiając negatywne konsekwencje potencjalnego zatargu między Państwem Moskiewskim a Chanatem Krymskim, Tatarzy bowiem,

„wsparci od cara moskiewskiego, w państwa JM. Króla. nie wstępowali, albo też wie (strzeż Boże) zniozszy moskiewskie wojsko, równegoż nad wojskiem JKM. nie chcieli próbować szczęścia”²⁹.

Zagrożenie to stało się również argumentem mającym uzasadnić przeprowadzenie zaciągów przez władcę bez zgody sejmu. W tym aspekcie podkreślono, iż w obliczu niebezpieczeństwa ze strony ordy należało dysponować armią proporcjonalną do wielkości sił nieprzyjaciela³⁰.

W dalszej części legacja nadal pozostawała w problematyce stosunków zewnętrznych. Podnosiła ona kwestię relacji z Państwem Moskiewskim, w którym Władysław IV upatrywał sojusznika w planowanej wojnie³¹. Ułożenie dobrych stosunków z carem wymagało podjęcia przez sejm kwestii rewizji granic. W związku z tym napominano szlachtę by ustąpiła z terenów prawnie należących do Moskwy. Jednocześnie zwracano jej uwagę na konieczność zadośćuczynienia poszkodowanym zmianami terytorialnymi. Ten sam postulat znajduje się również w następnym paragrafie, nawiązującym do kwestii Trubecka³². Ponadto do stosunków z Kremlenem nawiązano we fragmencie dotyczącym niewystarczającego zabezpieczenia fortecy smoleńskiej. Sejmiki miały także pochylić się nad kwestią braku opatrzenia i złego stanu twierdzy w Dyneburgu, podkreślono również konieczność wyznaczenia komisarzy mających ustalić warunki wiecznego pokoju ze Szwecją³³.

Z perspektywy wojennych planów monarchy szczególnie ważna była realizacja postulatu wypłacenia Kozakom zaległego żołdu (ok. 300 tys. zł)³⁴. Konieczność szybkiego uregulowania długu zatajono przed sejmikami (Zaporozcy mieli uczestniczyć w walkach przeciwko Porcie)³⁵. Istotne miejsce w instrukcji znalazła również prośba o wypłacenie należności wojsku kwarcianemu, która jak podano, do dnia 1 września 1646 r. wynosiła ok. 600 tys. zł³⁶.

²⁷ Tamże, s. 133.

²⁸ R. Wolski, *Sejmiki mazowieckie wobec planów wojny tureckiej Władysława IV...*, s. 55.

²⁹ Instrukcja królewska 1646 r..., s. 134.

³⁰ Tamże, s. 134.

³¹ B. Floria, *Plany wojny tureckiej Władysław IV a Rosja (1644-1646)*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce”, 1992, t. 36, s. 133-145.

³² Instrukcja królewska 1646 r..., s. 133-134.

³³ Tamże, s. 134.

³⁴ Tamże, s. 136.

³⁵ W. Czermak, *Plany wojny tureckiej...*, s. 103.

³⁶ Instrukcja królewska 1646 r..., s. 136.

Zgodnie z podpisaną 26 września 1645 r. intercyzą ślubną, Władysław IV na zbliżającym się sejmie był zobowiązany zadbać o naznaczenie oprawy dla królowej Ludwiki Marii Gonzagi³⁷. Dość szybka realizacja tego warunku była dla niego szczególnie ważna. Zakładał on, że pieniądze pochodzące z części posagu królowej mogłyby zasilić monarszy skarbiec, dramatycznie wówczas uszczuplony przez wydatki na zaciąg wojsk. Jeszcze przed początkiem września panujący otrzymał niewielką część wiana małżonki, na pozostałą musiał jednak jeszcze poczekać³⁸. Królowi mogło zależeć na skrupulatnym wypełnieniu warunków intercyzy również dlatego, że uwzględniał on udział Francji w wojnie z Imperium Osmańskim; na tej podstawie można było zakładać, że Francja po podpisaniu pokoju kończącego wojnę trzydziestoletnią udzieli wsparcia Rzeczypospolitej. Pod rozkazy Władysława IV miała trafić armia stacjonująca w Rzeszy Niemieckiej, której utrzymanie miało pozostawać w gestii Paryża³⁹.

Następnie monarcha zwracał się do sejmików z prośbą o wypłacenie posagu swojej siostrze Annie Katarzynie Konstancji (od 1642 r. księżnej neuburskiej). Jak zauważył A. Goszczyński, gdyby postulat ten został zrealizowany przez szlachtę, mógłby dostarczyć Władysławowi IV funduszy niezbędnych dla prowadzenia wojny (szczególnie jeśli sejm zakończyłby się nie po królewskiej myśli)⁴⁰. W dalszej części legacji proszono brać o rychłą realizację konstytucji z 1643 r., dotyczącą spłaty długów panującego oraz o naznaczenie zadośćuczynienia księciu Bogusławowi de Croi, który rościł sobie pretensje finansowe w związku z pożyczką zaciągniętą przez Zygmunta II Augusta od książąt pomorskich⁴¹. Ponadto podnoszono także kwestię zamiany Sierczy, należącej do wojewody krakowskiego Stanisława Lubomirskiego na inne dobra⁴².

W drugiej części dokumentu poruszono problemy, których rozwiązanie miało umożliwić poprawę funkcjonowania polityki wewnętrznej Rzeczypospolitej. Dotyczyły one: hiberny, spraw monetarnych, funkcjonowania sądownictwa (trybunału, sądu sejmowego, sądownictwa ziemskiego oraz niedostatecznej egzekucji wyroków banicji i infamii)⁴³.

Naturalnie legacja nie była wykładnią wszystkich planów monarchy, ich otwarte przedstawienie mogłoby bowiem wywołać sprzeciw społeczeństwa szlacheckiego. Król zwracał się w instrukcji z propozycją rozwiązania spraw, po części tylko związanych z najważniejszą dla niego kwestią. Z dokumentu wynika, iż Władysław IV pragnął wzbudzić w szlachcie poczucie zagrożenia państwa, które miało niwelować zarzuty wobec tronu i jednocześnie przekonywać do słuszności postępowania panującego. Natomiast różnice pomiędzy legacją z 1645 r., do której się odwoływano, a wyżej omówioną instrukcją w dużej mierze wynikały ze zmian w królewskiej koncepcji wojny z Portą. Rok wcześniej podnoszono konieczność rozprawy z Tatarami, obronę granic i ustalenie sposobu zabezpieczenia Rzeczypospolitej w okresie międzysejmowym, natomiast

³⁷ Tamże, s. 137; T. Szulc, *Status prawnomajątkowy Ludwiki Marii de Gonzagi w świetle intercyz małżeńskich w roku 1645 i 1649*, „Studia Prawno-Ekonomiczne”, 2015, t. 46, s. 157.

³⁸ W. Czermak, *Plany wojny tureckiej...*, s. 115–120.

³⁹ Tamże, s. 85, 105.

⁴⁰ A. Goszczyński, *Instrukcja sejmiku województwa kijowskiego...*, s. 490.

⁴¹ Instrukcja królewska 1646 r..., s. 137–138; A. Goszczyński, *Instrukcja sejmiku województwa kijowskiego...*, s. 490; R. Kołodziej, *Pierwszy sejm...*, s. 75.

⁴² Instrukcja królewska 1646 r..., s. 137.

⁴³ Tamże, s. 138–139.

problemu zagrożenia państwa nie przedstawiano w tak dramatyczny sposób jak w 1646 r. W 1645 r. władca wskazywał również na kwestię przedłużających się narad posłów podczas sejmu, których genezę upatrywał w nadrzędnym traktowaniu interesu prywatnego przez parlamentarzystów. Ponadto w dokumencie uwzględniono problem niedotrzymywania sekretów przez urzędników państwowych oraz zwiększającej się władzy sejmików kosztem sejmu⁴⁴. Wszystkie inne trudności trapiące państwo w sferze wewnętrznej w 1645 r. pokrywały się z tymi wyrażonymi w legacji z 1646 r. Wpływ na pominięcie dwóch wyżej wymienionych spraw, jak sądzę, miała niechęć do zaogniania stosunków w Rzeczypospolitej- Władysław IV celowo nie uwzględnił kwestii, z których wynikało, że to szlachta ponosi odpowiedzialność za problemy kraju. Warto również zaznaczyć, iż w instrukcji z 1646 r. opuszczono fragment dotyczący mediacji Wenecji oraz Florencji przy negocjacjach dotyczących podpisania wiecznego pokoju ze Szwecją⁴⁵. Prawdopodobnie pominięto tę informację ze względu na jeszcze bardziej niechętny stosunek szlachty do cudzoziemców, niż to miało miejsce przed 1646 r.

Wspomniani we wstępie przedstawiciele dawniejszej historiografii podkreślali, że sejmik średzki najostrej wystąpił przeciwko działaniom króla zmierzającego do wypowiedzenia wojny sułtanowi⁴⁶. Należy się z nimi zgodzić. Spośród innych zgromadzeń Wielkopolan wyróżniał postulat dotyczący odzyskania kolokwium izby poselskiej wraz z senatem bez udziału króla⁴⁷. W tym miejscu koniecznie należy podkreślić także zdecydowanie opozycyjny wobec Władysława IV stosunek sejmików sieradzkiego, łęczyckiego, lubelskiego, proszowickiego, opatowskiego oraz wiszeńskiego. Do przedstawionych już w historiografii wniosków na temat postanowień sejmików wielkopolskich można dodać, że według szlachty sieradzkiej znaczną część winy za ówczesną sytuację w państwie ponosili cudzoziemcy, którzy w militarnym zaangażowaniu Rzeczypospolitej upatrywali możliwości rozwiązania konfliktów własnych narodów z Turkami. Na zbliżającym się sejmie posłowie z Szadku mieli zabiegać o reasumowanie konstytucji o cudzoziemcach z 1607 r.⁴⁸ W wytycznych dla nich pominięto natomiast kwestię wypłacenia upominków Tatarom, przywołując zapisy instrukcji z poprzedniego roku (w której jedynie zalecili posłom porozumieć się w tej sprawie z reprezentantami innych województw)⁴⁹. Do ustaleń historyków warto dodać w niewielkim stopniu akcentowane postulaty szlachty lubelskiej, proszowickiej, księstw zatorskiego i oświęcimskiego, opatowskiej oraz ruskiej. Zdecydowanymi zwolennikami ułożenia poprawnych stosunków z Chanatem Krymskim i Portą Otomańską był sejmik

⁴⁴ Instrukcja KJMci na sejmik średzki die 2 januari anni 1645 przypadający, B. Czart., rkps 370, k. 305-311.

⁴⁵ Tamże, s. 308.

⁴⁶ J. Dziegielewski, *Izba poselska w systemie...*, s. 39; S. Holdys, *Praktyka parlamentarna za panowania Władysława IV Wazy*, Wrocław 1991, s. 22.

⁴⁷ K. Szajnocha, *Dwa lata dziejów...*, s. 80; L. Kubala, *Jerzy Ossoliński...*, s. 67.

⁴⁸ Instrukcja sejmiku szadkowskiego dana posłom na sejm, Szadek, 13 IX 1646, Biblioteka Naukowa Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie (dalej: B.PAUPAN), rkps 8342, k. 433; O cudzoziemcach, [w:] *Volumina Constitutionum* (dalej: VC), t. 2: 1550-1609, vol. 2: 1587-1609, wyd. S. Grodziski, Warszawa 2008, s. 340. Na kwestię odprawy z dworów cudzoziemców sieradzanie zwracali uwagę już w czasach panowania Zygmunta III. S. Płaza, *Sejmiki i zjazdy szlacheckie województwa sieradzkiego: ustrój i funkcjonowanie (1572-1632)*. Cz. 1, Kraków 1987, s. 109-110.

⁴⁹ Artykuły sejmiku szadkowskiego, Szadek, 2 I 1645 r., B.Czart., rkps 370, k. 845.

lubelski⁵⁰. Podobnie jak to miało miejsce podczas obrad sejmiku województwa sieradzkiego, zebrani w Lublinie przypuszczali, iż monarsze plany były inspirowane przez cudzoziemców, dlatego prosili, aby odprawić ich z królewskiego dworu. Ponadto postulowano tam, by w przyszłości

„bez wiadomości panów rezydentów i urzędników koronnych do tego należących żadnych legacyi nigdy nie odprawowali i na dworach pańskich nic się nie bawili”⁵¹.

Na znaczenie prywatno-prawnych zobowiązań władcy zwracała uwagę szlachta obradująca w Proszowicach, która w swojej instrukcji podkreśliła, że realizowanie przez króla koncepcji wojny z Portą było niebezpieczne, nie tylko ze względu na siłę nieprzyjaciela, ale i dlatego, że król złamał zaprzysiężone narodowi pakta konwenta. Krakowianie, którzy utrzymywali, że Rzeczpospolita nie ma szans na zwycięstwo w starciu z Imperium Osmańskim jednocześnie sugerowali, by w sytuacji zagrożenia bezpieczeństwa państwa zwołań sejm ekstraordynaryjny poświęcony sprawom zabezpieczenia granic⁵². Nieco łagodniej wypowiedział się obradujący nieopodal Proszowic sejmik księstw zatorskiego i oświęcimskiego. Postulował aby nie dawano żadnej okazji do wojny. Zdawano sobie jednak sprawę z ewentualnego niebezpieczeństwa, w związku z czym sugerowano

„aby spółnie ze wszystkimi stanami R.P serio przedsięwzięli wszelkie bezpieczeństwo i communi opera prowidowali, jakoby od wszystkich stron bezpieczna zostawała”⁵³.

Na opatrzenie własnego terytorium tamtejsza szlachta przeznaczyła pogłównie żydowskie⁵⁴. Z kolei w Opatowie domagano się, by na sejmie powziąć uchwałę, która miała stanowić, iż Trybunał zajmie się nakładaniem surowych kar za używanie pieczęci sygnetowej⁵⁵. Podobnie sejmik wiszeński zalecał, by pomysłodawcy zaciągów ponosili konsekwencje takie, jak w przypadku kary za kradzież ze skarbu publicznego. Ponadto, należy podkreślić postulaty tamtejszej szlachty, która nakazywała swoim posłom podjęcie próby przekonania Litwinów, aby ci nie odmawiali wypłacenia upominków Tatarom⁵⁶.

Pomimo, iż wyżej przywołane sejmiki stanowczo opowiedziały się przeciwko wojnie, zaciągom oraz cudzoziemcom na dworze, to oprócz zgromadzenia w Środzie, winą za ówczesne napięcia, wbrew temu co sądził K. Szajnocha, wprost nie obciążano króla⁵⁷. W Łęczycy zarzuty kierowano wobec oficerów

⁵⁰ M. Ujma, *Sejmik lubelski...*, s. 101.

⁵¹ Instrukcja posłom na sejm z sejmiku lubelskiego 13 września 1646 r., [w:] ASWL, s. 160.

⁵² Instrukcja dana posłom na sejm z sejmiku przedsejmowego województwa krakowskiego w Proszowicach 13 września 1646., [w:] ASWK, s. 310.

⁵³ Instrukcja dana posłom na sejm z sejmiku przedsejmowego księstw zatorskiego i oświęcimskiego w Zatorze 6 września 1646 r., [w:] tamże, s. 306.

⁵⁴ Tamże, s. 306–308.

⁵⁵ Z. Trawicka, *Sejmik województwa sandomierskiego...*, s. 83; R. Wolski, *Sejmiki mazowieckie wobec planów wojny tureckiej Władysława IV...*, s. 57.

⁵⁶ Instrukcja sejmiku wiszeńskiego posłom na sejm, w Wiśni, 13 IX 1646, [w:] AGZ, t. 20, s. 492.

⁵⁷ K. Szajnocha, *Dwa lata dziejów...*, s. 77–80.

mających werbować żołnierzy, w Lublinie w stosunku do senatorów rezydentów⁵⁸, zaś w Proszowicach względem cudzoziemców, jednocześnie wyrażając przekonanie, że postanowienia wydane wbrew prawom Rzeczypospolitej nie mogły pochodzić od władcy⁵⁹. Szlachta ruska, zalecając swoim posłom udanie się wraz z senatorami do Władysława IV z zapytaniem o przyczynę decyzji o wojnie podkreślała, iż wobec majestatu powinno się zachować należyty szacunek⁶⁰. Warto w tym miejscu przytoczyć opinię K. Mazura dotyczącą stanowiska jakie zajął w tej kwestii sejmik łucki, który nie potępił działań dworu⁶¹. Podobny stosunek wyraziła też szlachta halicka, wprawdzie podkreślająca, że chwałę królowi zapewni przede wszystkim utrzymanie pokoju z państwami ościennymi, to jednak zakładająca możliwość wojny. Gdyby do niej doszło tamtejsi posłowie mieli zgodzić się na uchwalenie podwójnego podymnego oraz zwrócić się z apelem do duchowieństwa o partycypowanie w wydatkach na obronę⁶². Z kolei zdecydowanie przeciwna wojnie tureckiej była szlachta kijowska, której przedstawiciele zobowiązano do wyrażenia postulatu o wysłanie posła do Porty celem potwierdzenia pokoju. Ponadto jej reprezentanci mieli zadbać o nałożenie stosownych kar dla autorów planów konfliktu z sułtanem. Warto też zauważyć, że sejmik żytomierski w kwestii tatarskiej zalecał, by Rzeczpospolita zachowała ostrożność wobec tureckiego lennika, jednocześnie sugerując „aby te upominki raczej zostawiali przy skarbie Rzeczypospolitej”⁶³ i przeznaczyć je na obronę granic⁶⁴. Natomiast sejmik bełski przemilczał kwestię stosunków z krajami muzułmańskimi i nawoływał ogólnikowo o zachowanie pokoju⁶⁵. Niestety nie zachowała się instrukcja sejmiku chełmskiego z 1646 r., jednak na podstawie wytycznych dla posłów tej ziemi sporządzonych przed poprzednim sejmem można stwierdzić, że jego stosunek wobec kwestii południowo-wschodniej nie różnił się od zdania większości szlachty z prowincji małopolskiej postulującej przestrzeganie postanowień zawartych w pakcie z sułtanem⁶⁶. Szlachta czernihowska proponowała wyznaczenie posła do negocjacji warunków pokojowych z Portą, co w jej opinii miało rozwiązać problem zagrożenia ze strony Tatarów. Niemniej dopuszczając możliwość odrzucenia ich przez sułtana proponowano, aby w razie konieczności zebrać fundusze na żołnierza powiatowego oraz obranie poborców i rotmistrzów. Środki na ten cel miały pochodzić z podymnego, pominięto natomiast kwestię jego wymiaru⁶⁷.

Pomimo tego, iż sejmik czerski – jak podkreślono w historiografii – był najbardziej przychylny królowi spośród wszystkich pozostałych zgromadzeń mazowieckich, to należy

⁵⁸ Instrukcja posłom na sejm z sejmiku lubelskiego 13 września 1646 r., [w:] ASWL, s. 154.

⁵⁹ Instrukcja dana posłom na sejm z sejmiku przedsejmowego województwa krakowskiego w Proszowicach 13 września 1646., [w:] ASWK, s. 310.

⁶⁰ Instrukcja sejmiku wiszeńskiego..., s. 492.

⁶¹ K. Mazur, *W stronę integracji z Koroną...*, s. 317–318.

⁶² Laudum sejmiku halickiego, Halicz, 6 IX 1646 r., [w:] AGZ, t. 24, s. 60.

⁶³ A. Goszczyński, *Instrukcja sejmiku województwa kijowskiego...*, s. 505.

⁶⁴ Tamże, s. 492.

⁶⁵ Instrukcja dana posłom na sejm z sejmiku przedsejmowego województwa bełskiego w Bełzie, 2 stycznia 1645 r., [w:] ASWB, s. 522. Posłowie przywoływali postanowienia instrukcji z 1645 r.

⁶⁶ Instrukcja posłom na sejm z sejmiku przedsejmowego w Chełmie 2 stycznia 1645 r., [w:] ASZCh, s. 251; J. Ternes podkreślił już, że w 1645 r. szlachta chełmska nie odniosła się do problemu planów wojennych z Portą; J. Ternes, *Sejmik chełmski...*, s. 141.

⁶⁷ П. Кулаковський, *Інструкція сеймику чернігівського воєводства 1646 року*, „Україна модерна”, 2001, nr 6, s. 120.

zauważyć, że tamtejsza szlachta domagała się przestrzegania przez króla zapisów paktów konwentów oraz zatroszczenia się przezeń o zachowanie obowiązujących swobód i wolności⁶⁸. Z jego instrukcji wynika, że mieszkańcy Mazowsza szczególnie skarżyli się na zniszczenia jakich, na ich terenach dokonywali członkowie królewskiej gwardii. Na praktyki te zwracał uwagę również sejmik generalny Księstwa Mazowieckiego oraz generał pruski⁶⁹. Uwagi R. Wolskiego na temat stanowiska szlachty wiskiej należy uzupełnić o wnioski na temat jej stosunku do Tatarów. Zdecydowanie sprzeciwiała się ona pomysłowi wstrzymania uiszczania upominków, ponadto zanegowała przedstawione w legacji zagrożenie nazywając je „zwyczajnymi inkursjami tatarskimi”, co należy tłumaczyć faktem, że majątki tamtejszych herbowych nie były narażone na najazdy tatarskie⁷⁰. Warto również przywołać opinię sejmiku płockiego, który wprawdzie w 1646 r. nie zgodził się na zniesienie podarków, jednak podkreślił konieczność odciążenia Rzeczypospolitej z tego ciężaru w przyszłości⁷¹.

Spośród sejmików litewskich najostrej wobec królewskich planów wojny z Portą wypowiedziały się zgromadzenia z Braśławia, Brześcia Litewskiego, Mińska oraz Wilkomierza. W historiografii został już zaprezentowany ich pogląd. Szlachta brzesko-litewska proponowała wyznaczenie kar dla autorów zaciągów, co miało zabezpieczyć państwo przed podobnymi praktykami w przyszłości. Jednak warto zauważyć, że zaleciła ona swoim posłom wstrzymanie wypłaty upominków tatarskich, argumentując to szkodami dokonywanymi przez lenników Porty w Rzeczypospolitej. Jednocześnie tamtejsza brać polecała swoim reprezentantom zapoznać się z opinią innych województw na ten temat, celem wypracowania zadowalającego wszystkich porozumienia⁷². Sprawa ta nie była jednak dla niej priorytetowa, przez co była ona skłonna przychylić się do opinii większości. Odmienne stanowisko zajął sejmik miński, który obawiając się wojny postulował cierpliwie znosić konieczność uiszczania haraczu⁷³. Podobnie odnoszono się do tego w Wilkomierzu, gdzie nie szczędzono krytyki wobec ówczesnego stanu Rzeczypospolitej oraz samego króla. Tamtejsi posłowie mieli sugerować wypowiedzenie posłuszeństwa monarchszemu, gdyby ten kontynuował bezprawne zaciągi. Warto jednak zauważyć, że tamtejszy sejmik uwzględnił możliwość wojny i nawet zadeklarował pomoc Koroniarzom, jednak „nie pieniędzmi, ale ludźmi...”⁷⁴, wyrażając zgodę na udział w działaniach militarnych koniecznych dla obrony państwa pod dwoma

⁶⁸ Instrukcja sejmiku ziemi czerskiej dana posłom na sejm, Czersk, 13–14 IX 1646, B.PAUPAN, rkps 8319, k. 173–173v.

⁶⁹ Instrukcja sejmiku generalnego Księstwa Mazowieckiego dana posłom na sejm, Warszawa, 5 X 1646, B.PAUPAN, rkps 8334, k. 100; Instrukcja sejmiku ziemi warszawskiej dana posłom na sejm, Warszawa, 13 IX 1646, B.PAUPAN, rkps 8348, k. 80; Instrukcja sejmiku generalnego Prus Królewskich dana posłom na sejm, Grudziądz, 5 X 1646, B.Czart., rkps 140, k. 273–275, 277.

⁷⁰ Instrukcja sejmiku ziemi wiskiej dana posłom na sejm, Wizna, 13 IX 1646, B.PAUPAN, rkps 8350, k. 165–165v.

⁷¹ Instrukcja sejmiku płockiego dana posłom na sejm, Raciąż, 13 IX 1646, B.PAUPAN, rkps 8336, k. 183v.

⁷² Instrukcja sejmiku brzesko-litewskiego dana posłom na sejm, Brześć Litewski, 13 IX 1646, B.PAUPAN 365, k. 127v–128. Sejmik brzesko-litewski posiada swoją monografię zob. D. Konieczna, *Ustrój i funkcjonowanie sejmiku brzesko-litewskiego w latach 1565–1763*, Warszawa 2013.

⁷³ Instrukcja sejmiku mińskiego dana posłom na sejm, Mińsk, 13 IX 1646, B.Czart., rkps 140, k. 377.

⁷⁴ Instrukcja obywateli sejmiku powiatu wilkomirskiego dana posłom na sejm, Wilkomierz, 13 IX 1646, tamże, k. 195–197v.

warunkami. Domagano się zabezpieczenia granic przed zagrożeniem ze strony Szwecji i Moskwy oraz sprzeciwiano się stacjonowaniu wojsk na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego⁷⁵. Także szlachta obradująca w Kownie, nie miała oporów by wypowiedzieć się przeciwko Władysławowi IV. Mając na uwadze szkody, jakich doznali Litwini po utracie Trubicka, zakazywała swoim posłom przystępowania do ucałowania ręki królewskiej. W kwestii stosunków z Portą, postulowano by nie czyniono nic, co byłoby niezgodne obowiązującymi paktami regulującymi relacje międzypaństwowe⁷⁶.

Konieczność potwierdzenia pokoju z sułtanem wyraziły również sejmiki lidzki oraz słonimski, jednak szczególnie podkreślić należy, że zgromadzenia te nie poddawały krytyce wszystkich działań króla. Podobną postawę wobec majestatu prezentowały także zgromadzenia w Trokach, oraz Wołkowysku⁷⁷. Szlachta zebrana na tym pierwszym, podobnie jak brać w ze Słonimia, winą za niepokój w Rzeczypospolitej obciążała senatorów rezydentów. Ponadto rozważano tam również konieczność ustalenia środków na obronę, które miały być pozyskane z pogłównego żydowskiego, pobieranego zarówno z Korony, jak i Wielkiego Księstwa Litewskiego⁷⁸.

Wbrew opinii H. Wisnera szlachta nowogródzka nie tylko nie przemilczała kwestii królewskich zaciągów, ale wyraziła swój zdecydowany sprzeciw, podkreślając, że stanowią one pretekst dla Porty do zerwania pokoju oraz uchybiają prawom i wolnościom szlacheckim. Warto także nadmienić o stanowisku sejmiku w Nowogródku wobec kwestii tatarskiej. Zebrana na nim szlachta uznała, że należy zgromadzić posiłki przeciwko lennikom Porty lub zawrzeć sojusz z Państwem Moskiewskim bowiem w przeciwnym razie Rzeczpospolita będzie zagrożona nie tylko ze strony sułtana, ale również i cara⁷⁹.

Szlachta smoleńska optowała za uniknięciem wojny z Portą, niemniej licząc się z tą ewentualnością zalecała przeznaczyć na obronę państwa pogłówne żydowskie, tatarskie oraz donatywę z miast swojego województwa. Na obradach jej sejmiku wyrażono zdecydowany sprzeciw wobec uiszczania upominków Tatarom stwierdzając

„iż to pogaństwo słowa nietrzyma, lepiej to na swoje wojsko obracać niżeli Tatarzy hoc tributo przeciwko sobie posiłkować“⁸⁰.

Niemniej zalecono posłom skonsultować się w tej sprawie z innymi parlamentarzystami⁸¹. Według H. Wisnera szczególnie sprzyjającą królowi była instrukcja sejmiku w Ro-

⁷⁵ Tamże.

⁷⁶ Instrukcja sejmiku kowieńskiego dana posłom na sejm, Kowno, 11 IV 1647, B.PAUPAN, rkps 365, k. 166, 168. Z treści instrukcji wynika, że dotyczy ona postanowień sejmiku obradującego w 1646 r.

⁷⁷ Instrukcja sejmiku powiatu wołkowyskiego dana posłom na sejm, Wołkowysk, 1646, B.Czart., rkps 127, k. 33.

⁷⁸ Instrukcja sejmiku powiatu trockiego dana posłom na sejm, Troki, 13 IX 1646, B.Czart., rkps 140, k. 175v. Na ustalenia dotyczące spraw podatkowych powziętych przez szlachtę obradującą w Trokach powoływał się A.B. Zakrzewski, *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego XVI–XVIII w. Ustrój i funkcjonowanie: sejmik trocki*, Warszawa 2000, s. 149.

⁷⁹ Instrukcja sejmiku nowogródzkiego dana posłom na sejm, Nowogródek, 13 IX 1646, B.Czart., rkps 140, k. 429–429v.

⁸⁰ Instrukcja sejmiku smoleńskiego dana posłom na sejm, Smoleńsk, 1646, B.Czart., rkps 126, s. 1–2, 10.

⁸¹ Tamże, s. 10.

sieniach⁸². Warto jednak wyszczególnić, iż Żmudzini zakładali konieczność podjęcia działań obronnych i dopuszczali uchwalenie podatków na ten cel, przy czym ostateczną opinię uzależniali od aprobaty pozostałych województw. Niezależnie od tego wyrażono obawę zarówno wobec wojny defensywnej, jak i ofensywnej oraz proszono o zachowanie pokoju⁸³. Przychylna królowi szlachta grodzieńska wyraziła zgodę na pobieranie pogłównego z podległego im województwa na poczet przypadkowych potrzeb Rzeczypospolitej. Z kolei ziemianie zebrani w Wilnie nie krytykowali królewskich zaciągów, proponowali jednak potwierdzenie paktów z Portą oraz podnosili potrzebę zabezpieczenia granic⁸⁴.

W kwestii wypłaty zaległości wojsku kwarcianemu w większości z rozpoznanych instrukcji sejmikowych sugerowano przeanalizować stan budżetu po wysłuchaniu sprawozdania z rachunków podskarbiego. Posłowie sieradzcy oraz wołyńscy mieli nie podejmować rozmów, dopóki się z nim nie zapoznają⁸⁵. Sejmik lubelski oraz wiski nakazywał swoim reprezentantom przystąpić do deliberacji- „ante omnia”⁸⁶. Z kolei Kijowianie dopuszczali możliwość przedstawienia raportu urzędnika po zakończeniu sejmiku⁸⁷. Podkreślić należy, iż w 1646 r. sejmiki przychyliły się do konieczności wypłacenia wynagrodzenia wojsku za poniesione trudy, niemniej jednocześnie zgadzały się, iż decyzje wynikające z konstytucji z 1643 r. „Zapłata wojsku ukrainnemu”⁸⁸ były w zupełności wystarczające, w związku z czym z zaniepokojeniem zareagowano na informację o długi przedstawionym w legacji⁸⁹. W Łęczycy, Warszawie, Płocku, Proszowicach oraz Żytomierzu nie zakładano podjęcia uchwał w tej sprawie na zbliżających się obradach, tamtejsza szlachta życzyła zaś sobie zapoznania się z dyspozycjami z dochodów na sejmiku relacyjnym⁹⁰. Pomimo niechęci wobec uiszczania dodatkowych opłat niektóre zgromadzenia dopuszczały możliwość uregulowania długów. Szlachta średzka, powołując się na niedawną wypłatę ordynaryjnych procentów, zakazywała swoim posłom wyrażania zgody na ponoszenie dodatkowych kosztów, ale jednocześnie wskazywała, że w przypadku aprobaty innych sejmików, pozwoli na pobór jednego podymnego⁹¹. Na opinie pozostałych województw postanowiła poczekać również szlachta sieradzka⁹².

⁸² H. Wisner, *Litwa wobec planów wojny tureckiej Władysława IV...*, s. 262.

⁸³ Instrukcja sejmiku Księstwa Żmudzkiego dana posłom na sejm, Rosienie, 13 IX 1646, B.Czart., rkps 140, k. 247v.

⁸⁴ H. Wisner, *Litwa wobec planów wojny tureckiej Władysława IV...*, s. 262.

⁸⁵ Instrukcja szadkowska..., k. 429; Instrukcja sejmiku województwa wołyńskiego, 13 IX 1646, [w:] AIO3P, t. 2, t. 1, s. 318.

⁸⁶ Instrukcja posłom na sejm z sejmiku lubelskiego 13 września 1646 r., [w:] ASWL, s. 161; Instrukcja wiska, Wizna 13 IX 1646, B.PAUPAN, rkps 8350, k. 166.

⁸⁷ A. Goszczyński, *Instrukcja sejmiku województwa kijowskiego...*, s. 506.

⁸⁸ *Zapłata wojsku ukrainnemu*, [w:] VC, t. 4: 1641–1668, vol. 1: 1641–1658, wyd. S. Grodziski, M. Kwiecień, K. Fokt, Warszawa 2015, s. 63.

⁸⁹ Instrukcja sejmiku generalnego mazowieckiego..., k. 100.

⁹⁰ Instrukcja warszawska..., k. 77; Instrukcja płocka..., k. 194v; Instrukcja dana posłom na sejm z sejmiku przedsejmowego województwa krakowskiego w Proszowicach..., s. 311; A. Goszczyński, *Instrukcja sejmiku województwa kijowskiego...*, s. 506.

⁹¹ Instrukcja sejmiku średzkiego dana posłom na sejm, Środa, 13 IX 1646, Biblioteka Narodowa (dalej: BN), Biblioteka Ordynacji Zamoyskich (dalej: BOZ) 855, k. 59v.

⁹² Instrukcja szadkowska..., k. 429.

Na generale mazowieckim wyrażono natomiast zgodę na przeznaczenie czopowego na tę potrzebę⁹³. Podobne stanowisko przyjęli Haliczanie, którzy także postulowali, by na zapłatę wojsku ukraińskiemu przeznaczyć m.in. dochody z drugiej kwarty. W ich opinii aparat wojenny był wystarczająco silny i nie potrzebował dodatkowych środków finansowych⁹⁴. Szlachta bełska, podobnie jak ruska, proponowała by dług opłacić z funduszy przeznaczanych na armatę⁹⁵.

Kwestię wypłaty należności Kozakom sejmiki koronne potraktowały marginalnie. Zgromadzenia w Warszawie, Żytomierzu oraz Łucku przychyliły się jedynie do królewskich propozycji oraz podkreśliły konieczność porozumienia się z innymi województwami, celem obmyślenia środków potrzebnych do uregulowania żołdu⁹⁶. Z kolei sejmik czernihowski zalecił jedynie swoim posłom zadbać, aby Kozacy – jak to określono – zostali poskromieni⁹⁷. Do szlachty łęczyckiej musiały dotrzeć informacje dotyczące zamiarów wykorzystania przez króla Zaporozców w planach wojennych. Tamtejszym posłom nakazano

„Pytać [...], jeżeli kozacy Zaporowscy cum consensu senatus consultus wyjeżdżają na morze, i ktoby ich na to dispensował”⁹⁸.

Podobne zalecenie znalazło się także w instrukcji sejmiku mińskiego. Pozostałe sejmiki litewskie w kwestii żołdu wypowiedziały się zdawkowo, nie współuczestniczyły one bowiem w finansowaniu obrony terenów południowo-wschodnich oraz odstępowały od obowiązku opłaty *dupli* kwarty. Tamtejsze zgromadzenia przypominały jedynie, że nie powinny być tym obciążane, niemniej miały one baczenie w tym względzie na działalność podskarbiego, na co szczególną uwagę zwrócili sejmiki miński oraz wilkomirski⁹⁹.

Podniesione przez króla problemy, dotyczące sfery stosunków z Państwem Moskiewskim, zostały odmiennie potraktowane przez sejmiki litewskie i koronne. Dla tych pierwszych najważniejszą kwestią była rewizja granicy i związana z tym sprawa odstąpienia carowi Trubecka. Można wyodrębnić trzy grupy postaw zgromadzeń z terenów Wielkiego Księstwa wobec tej sprawy. Do pierwszej należy zaliczyć zgromadzenia, które potraktowały ją priorytetowo i zobligowały swoich posłów do niustępliwego stanowiska. Szlachta mińska, brasławska oraz wilkomierska miały nie przystępować do dyskusji nad innymi kwestiami, dopóki Litwini nie otrzymają zadośćuczynienia za utracony Trubeck¹⁰⁰. Problem ten w pierwszej kolejności mieli poruszyć także

⁹³ Instrukcja sejmiku generalnego mazowieckiego..., B.PAUPAN, rkps 8334, k. 102v; Instrukcja warszawska..., k. 80v.

⁹⁴ Laudum sejmiku halickiego..., s. 58.

⁹⁵ Instrukcja dana posłom na sejm z sejmiku przedsejmowego województwa bełskiego w Bełzie..., s. 524.

⁹⁶ Instrukcja warszawska..., k. 77; A. Goszczyński, *Instrukcja sejmiku województwa kijowskiego...*, s. 509; Instrukcja sejmiku województwa wołyńskiego 7 I 1645 r., [w:] AIO3P, ч. 2, т. 1, s. 301.

⁹⁷ П. Кулаковський, *Інструкція сеймику чернігівського...*, s. 120.

⁹⁸ Instrukcja sejmiku łęczyckiego dana posłom na sejm, Łęczycza, 13 IX 1646, B.PAUPAN, rkps 8327, k. 485.

⁹⁹ Instrukcja mińska..., k. 383; Instrukcja wilkomirska..., k. 197.

¹⁰⁰ Instrukcja mińska..., k. 379v; Instrukcja wilkomirska..., B.Czart., rkps 140, k. 195; Instrukcja sejmiku brasławskiego dana posłom na sejm, Brasław, 13 IX 1646, tamże, k. 138.

delegaci z Wołkowyska, aczkolwiek nie zalecono im stosowania obstrukcji¹⁰¹. Druga grupa to sejmiki, które zaproponowały konkretny sposób rekompensaty dla Litwinów poszkodowanych rewizją granicy. Szlachta lidzka i trocka wniosowały, by przekazać im majątki należące do komisarzy uczestniczących w rozmowach z Moskwą¹⁰². Z kolei w Grodnie, Słominiu oraz Wilnie oczekiwano powetowania strat kosztem ziem z terenu Korony¹⁰³. W Nowogródku postulowano by król ustanowił rekompensatę dla Litwinów, zaś w Rosieniach domagano się przywrócenia Trubecka w granice Wielkiego Księstwa Litewskiego¹⁰⁴. Do trzeciej grupy trzeba natomiast zaklasyfikować zgromadzenia, dla których istotnym problemem była działalność komisji bez zgody sejm. Sprawę tę poruszono podczas obrad w Brasławiu, Rosieniach, Mińsku oraz Smoleńsku¹⁰⁵. Kwestię legalności tegoż gremium szczególnie podnoszono w Koronie. Dla szlachty sieradzkiej, lubelskiej oraz wołyńskiej była to znacznie ważniejsza sprawa niż ustalenie rekompensaty dla Litwinów, do której sejmiki koronne nie przywiązywały większej wagi, a jeśli już ją poruszały w instrukcjach, to tylko pobieżnie, podkreślając konieczność rozwiązania problemu zadośćuczynienia¹⁰⁶. W tym miejscu warto jednak nadmienić o propozycji ukontentowania Litwinów podniesionej przez szlachtę zebraną w Środzie oraz w Czarsku, która radziła uczynić to kosztem dóbr koronnych¹⁰⁷. Sejmiki koronne ze znacznie większym zaangażowaniem odniosły się natomiast do kwestii uregulowania zobowiązań Rzeczypospolitej wynikających z pakt polanowskich, w większości zgadzając się na ich dopełnienie. Także Litwini zaaprobowali konieczność finalizacji układów z Moskwą.

Większość sejmików zgodziła się z królewskim postulatem zabezpieczenia i opatrzenia fortecy w Dyneburgu oraz Smoleńsku. Podobnie wypowiedziano się w sprawie wyznaczenia komisarzy dla podpisania wiecznego pokoju ze Szwecją. Passusy instrukcji dotyczące naznaczenia oprawy dla królowej były sprzyjające królowi, różnił je jedynie rodzaj konstytucji, do której odwoływały się poszczególne zgromadzenia. Warto jednak nadmienić, że szlachta poznańska i kaliska doszukiwała się w tym królewskich działań zmierzających do zdobycia środków na wojnę przeciwko Porcie. Wielkopolanie zgodzili się na wyznaczenie funduszy na ten cel, jednakże domagali się by królowa przyrzekła, iż nie zgodzi się udzielić pożyczki Rzeczypospolitej, zapewne obawiając się, że król wykorzysta te sumy na planowaną wojnę¹⁰⁸. Ultimatum postawiono również w Sądowej Wiszni gdzie zażądano od panującego zarzucenia planów konfliktu, rozpuszczenia zaciągniętego wojska oraz usunięcia z dworu cudzoziem-

¹⁰¹ Instrukcja wołkowyska..., k. 33.

¹⁰² Instrukcja sejmiku lidzkiego dana posłom na sejm, Lidia, 1646, B.Czart., rkps 140, k. 409v; Instrukcja trocka, Troki, 13 IX 1646, tamże, k. 175.

¹⁰³ Instrukcja sejmiku powiatu słonimskiego dana posłom na sejm, Słonim, 13 IX 1646, tamże, 140, k. 160; Instrukcja sejmiku wileńskiego dana posłom na sejm, Wilno, 13 IX 1646, tamże, k. 227.

¹⁰⁴ Instrukcja nowogródzka..., k. 433; Instrukcja żmudzka..., k. 251.

¹⁰⁵ Instrukcja brasławska..., k. 138v; Instrukcja żmudzka..., k. 251; Instrukcja smoleńska..., k. 5; Instrukcja mińska..., k. 379.

¹⁰⁶ Instrukcja szadkowska..., k. 435; Instrukcja posłom na sejm z sejmiku lubelskiego 13 września 1646 r., [w:] ASWL, s. 161; Instrukcja sejmiku województwa wołyńskiego..., s. 317.

¹⁰⁷ Instrukcja sejmiku ziemi czerskiej dana posłom na sejm..., k. 170v; Instrukcja średzka, Środa, 13 IX 1646, BN, BOZ, rkps 855, k. 60.

¹⁰⁸ Tamże.

ców¹⁰⁹. Szlachta ostateczną odpowiedź, zarówno w kwestii wypłacenia posagu księżnej neuburskiej jak i zadośćuczynienia Bogusławowi de Croy, odłożyła do następnych obrad. Warto przy tym zaznaczyć, że w kwestii posagu dla królewskiej siostry sejmiki były zdecydowanie bardziej przychylne niż wobec świadczeń na rzecz pomorskiego księcia. Z problemów wewnętrznych państwa, najwięcej miejsca poświęcono sprawom związanym z funkcjonowaniem Trybunału oraz problemom wstrzymującym konkluzję podczas sejmiku. Postulowano również o rozwiązanie bolączek narosłych wokół kwestii monetarnych i hibernary.

Jak wynika z powyższych rozważań, sejmiki zdecydowanie sprzeciwiły się podjętej przez króla próbie wprowadzenia Rzeczypospolitej na drogę wojny ofensywnej. Stanowisko herbowych było jednolite również w kwestiach ustrojowych. Nawet jeśli poszczególne zgromadzenia były przychylne królowi to zdecydowanie podkreślały konieczność poszanowania szlacheckich praw i swobód. Brać nierzadko częściej krytykowała obecność cudzoziemskich żołnierzy oraz tajne narady króla z przedstawicielami obcych dworów, niż samą koncepcją konfliktu z sułtanem, aczkolwiek dostrzegano konieczność rozwiązania kwestii tatarskiej. Władysław IV usiłował wzbudzać poczucie zagrożenia, w następstwie czego sejmiki przygotowały odpowiedź na ewentualne odrzucenie przez Portę propozycji przedłużenia pokoju. Przeważnie jednak dotyczące tego fragmenty instrukcji były zachowawcze i sporządzone tak, aby nie narazić się na krytykę parlamentarzystów traktujących tę kwestię priorytetowo. Warto zaznaczyć, że szlachta (oprócz warszawskiej, wołyńskiej i kijowskiej) wyraźnie zignorowała problem kozacki, co mogło m.in. wynikać z lekceważenia narastającego z biegiem lat niezadowolenia pośród Zaporozców oraz postrzegania potencjału mołojców głównie w kontekście taniej siły militarnej oraz roboczej. Na zakończenie warto przejrzeć się relacjom na linii sejmiki-izba poselska tj. jakie sprawy szlachta traktowała priorytetowo i dążyła do ich rozpatrzenia w pierwszej kolejności. W instrukcjach sejmików średniego, łączycznego, wisokiego, wiszeńskiego, lubelskiego, opatowskiego, bełskiego, łuckiego, żytomierskiego oraz kowieńskiego znalazły się zalecenia, aby sejm rozpoczynać od rozdania wakansów i przedstawienia sprawozdań z rad senatu. Na tej podstawie można wnioskować, że dążono do tego, by król ujawnił inspiratorów działań godzących w prawo pospolite. Sejmiki żmudzki, lidzki, nowogródzki, trocki, brasławski, miński, wilkomirski oraz wołkowyski zalecały natomiast swoim posłom by domagali się zadośćuczynienia za utratę Trubecka, zaś dla zgromadzonych w Łucku i Żytomierzu równie ważne było rozwiązanie problemów religijnych.

BIBLIOGRAFIA – REFERENCES

Archival sources:

Archiwum Państwowe w Gdańsku:

sygn. 300, 29/127

Biblioteka Książąt Czartoryskich – Muzeum Narodowe w Krakowie:

rkps: 126, 140, 370, 375, 390

Biblioteka Naukowa Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie:

rkps: 365, 8319, 8327, 8334, 8336, 8337, 8348, 8350

¹⁰⁹ Instrukcja sejmiku wiszeńskiego..., s. 494.

Biblioteka Jagiellońska

rkps 49

Biblioteka Narodowa w Warszawie:

Biblioteka Ordynacji Zamoyskich, rkps 855

Printed sources:

Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie, t. 20: *Lauda sejmikowe*, t.1: *Lauda wiszeńskie 1572–1648*, oprac. A. Prochaska, Lwów 1909.

Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum Ziemskiego we Lwowie, t. 24: *Lauda sejmikowe halickie 1572–1695*, oprac. A. Prochaska, Lwów 1931.

Akta sejmikowe województwa krakowskiego, t. 2: 1621–1648, wyd. A. Przyboś, Kraków 1953.

Akta sejmikowe województwa lubelskiego 1633–1668, oprac. H. Gmiterek, Lublin 2021.

Akta sejmikowe ziemi chełmskiej 1572–1668, oprac. W. Bondyra, H. Gmiterek, J. Ternes, Lublin 2013.

Arkhiv Yugo-zapadnoy Rossii, izdavaemy vremennoy komissiey dlya razbora drevnikh aktov, sostoyashchey pri Kievskom, Podol'skom i Volynskom general-gubernatore, ch. 2: *Postanovleniya dvooryanskih provintsial'nykh seymov, v Yugo-zapadnoy Rossii*, t. 1, red. N.D. Ivanishev, Kiev 1861.

Radziwiłł A.S., *Pamiętnik o dziejach w Polsce*, oprac. A. Przyboś, R. Żelewski, t. 2: 1637–1646, Warszawa 1980.

Sumariusz Metryki Koronnej. Księga Wpisów MK 187 z Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie, oprac. A. Korczyński, W. Krawczuk, Warszawa 2020.

Volumina Constitutionum, t. 2: 1550–1609, vol. 2: 1587–1609, wyd. S. Grodziski, Warszawa 2008.

Volumina Constitutionum, t. 4: 1641–1668, vol. 1: 1641–1658, wyd. S. Grodziski, M. Kwiecień, K. Fokt, Warszawa 2015.

Studies:

Chronologia sejmów Rzeczypospolitej Obojga Narodów (1569–1793), red. L.A. Wierzbicki, D. Kupisz, Warszawa 2021.

Czermak W., *Plany wojny tureckiej Władysława IV*, Kraków 1895 (reprint: Oświęcim 2019).

Dzięgielewski J., *Izba poselska w systemie władzy Rzeczypospolitej w czasach Władysława IV*, Warszawa 1992.

Dzięgielewski J., *Magnaci – członkowie elity posiadający możliwość skutecznego wpływu na decyzje organów władzy Rzeczypospolitej*, [w:] *Honestas et turpitudō. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, red. E. Dubas-Urwanowicz, M. Kupczewska, K. Łopatecki, J. Urwanowicz, Białystok 2019, s. 41–54.

Floria B., *Plany wojny tureckiej Władysława IV a Rosja (1644–1646)*, „*Odrodzenie i Reformacja w Polsce*”, 1992, t. 36, s. 133–145.

Goszczyński A., *Instrukcja sejmiku województwa kijowskiego na sejm 1646 r.*, „*Przegląd Historyczny*”, 2022, t. 113, nr 3, s. 487–518.

Hołdys S., *Praktyka parlamentarna za panowania Władysława IV Wazy*, Wrocław 1991.

Kersten A., *Hieronim Radziejowski – studium władzy i opozycji*, Warszawa 1988.

Kołodziej R., *Pierwszy sejm z 1637 roku*, Toruń 2004.

Kubala L., *Jerzy Ossoliński*, t. 2, Lwów 1883.

Kulakovskij P., *Instrukcja sejmiku černihivśkoho vojevodstva 1646 roku*, „*Ukrajina moderna*”, 2001, nr 6, s. 113–138.

- Mazur A., *W stronę integracji z koroną. Sejmiki Wołynia i Ukrainy w latach 1569–1648*, Warszawa 2006.
- Płaza S., *Sejmiki i zjazdy szlacheckie województwa sieradzkiego: ustrój i funkcjonowanie (1572–1632)*. Cz. 1, Kraków 1987.
- Szajnocha K., *Dwa lata dziejów naszych 1646–1648*. Opowiadania i źródła, t. 1: *Polska w roku 1646*, Lwów 1865.
- Szulc T., *Status prawnomajątkowy Ludwika Marii de Gonzagi w świetle intercyz małżeńskich w roku 1645 i 1649*, „*Studia Prawno-Ekonomiczne*”, 2015, t. 46, s. 145–162.
- Ternes J., *Sejmik chełmski za Wazów (1587–1668)*, Lublin 2004.
- Trawicka Z., *Sejmik województwa sandomierskiego w latach 1572–1696*, Kielce 1985.
- Ujma M., *Sejmik lubelski 1572–1696*, Warszawa 2003.
- Wisner H., *Litwa wobec planów wojny tureckiej Władysława IV. Rok 1646*, „*Kwartalnik Historyczny*”, 1978, t. 85, s. 255–268.
- Wolski R., *Sejmiki mazowieckie wobec planów wojny tureckiej Władysława IV w 1646 roku*, „*Wiek Stare i Nowe*”, 2018, t. 13, s. 52–66.
- Zakrzewski A. B., *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego XVI–XVIII w. Ustrój i funkcjonowanie: sejmik trocki*, Warszawa 2000.

